

MÉGEGYSZER A DIALÓGUSRÓL

Akar-e a mai magyar kormányzat (párt- és államvezetés) dialógust a befolyásán kívül eső irányzatokkal, társadalmi erőkkel? Külhatalomtól függő, de közérdek – sőt „közmegegyezés” – nevében kormányzó hatalomról lévén szó, az itt fölített kérdés lényegbe vág. Az odafigyelés képességétől és a dialógusra való szándék komolyságától függ, milyen belső fejlődés várható vagy nem várható az előttünk álló sorsdöntő esztendőkből.

Sorsdöntő? Igen az, két okból is: a nemzedékváltás és a gazdaságot fenyegető kifulladás miatt. *Nemzedékváltás*: kifelé haladunk abból az ájultságból, amelybe az 56-os kísérlet leverése döntötte a magyar társadalmat. A felnövő nemzedékek mind kevésbé fogadják el, hogy ami van, az másképp nem lehet, s hogy a külhatalom akarata egyben felmentés is. A történelmi igazoltság szerepében tetszelgő, újabban geopolitikai szükségességnek nevezett párturalmat eredményekkel kell alátámasztani, még hozzá olyanokkal, amelyek közérdeket szolgálnak és – valamilyen értelemben – közakaratra felelnek meg. *Kifulladás*: a magyar gazdaság viszonylagos sikereit mindinkább veszélyezteti a világgazdaság nagyarányú átszerveződése. A közkeletűen válságnak nevezett élet-halál versenyben a túlkoncentrált és merevszerkezetű szocialista monopolvállalatok nem állják meg

a helyüket, aminek következtében a már elért termelési nívót és életszinvonalat az összeomlás veszélye fenyegeti. Ha Magyarországon, mint egyébként mindenütt a szovjet világban, megint oly sok szó esik reformról, ez azért van, mert e veszélynek, habár késve, a vezetők is tudatára ébredtek. Csakhogy Magyarországon – amely ebből a szempontból kivétel a szovjet világban – „reformról” nem lehet csak úgy a levegőbe beszélni. A reformokat illetően kialakult egy, az autonóm cselekvés és a politikai demokrácia irányába mutató társadalmi igény, amelynek figyelembevétele nélkül minden szervezeti javítgatás csak üres beszéd, a pártkáderek egymásközi játék maradá.

A kérdés tehát: a dialógusra való *szándék*, illetőleg az arra való *képesség*. Akar-e, képes-e a magyar párt- és államvezetés olyan igényekre odafigyelni, amelyeket eddig elhanyagolhatónak tartott, de amelyekről kiderült, hogy a társadalom, legalábbis annak felnövő nemzedékei számára elsődlegesek? Ezeknek az igényeknek csak egy része közvetlenül politikai (mint pld. a határokon túli kisebbségek iránti gond vagy a közügyekről való szabadabb vita követelése). Más, nem kevésbé fontos részük az életmóddal, a személyes – pld. utazási, tájékozási – szabadságjogokkal, vagy a környezetvédelemmel kapcsolatos. Még a kormányzat által többé-kevésbé szorgalmazott vállalkozási hullám sikere is részben azon múlik, hogy az erre vonatkozó szokatlanul liberális intézkedéseknek milyen jövőt jósol a közvélemény. Vagyis hogy lát-e bennük jövőt, amíg elszigetelt kivételek egy máskülönben szoros gyeplőn tartott termelési-bérezési-árszabályozási rendben?

Ha mármost megpróbálunk az elmúlt évek politikai gyakorlatából következtetéseket levonni a „dialógus” – azaz a társadalomra való ráfigyelés, a közóhajnak tett engedmények – *esélyeire* vonatkozólag, akkor igencsak

zavarba jutunk. A jelek ugyanis se nem összehangzóak, se nem egyértelműek.

Kétségtelen, hogy a Kádár-féle politikai vezetés gyakorlatában volt és van „ráfigyelés”, volt és van engedményekre való hajlam. Hogy csak a legutolsó évek példáinál maradjunk, ilyen volt a kisvállalkozási lehetőségek szélesítése, a nyugatra való kiutazás módozatainak megszemenő könnyítése, a sajtó-, rádió- és televíziós tájékoztatás tárgyilagosabbá tétele, a történetírásra nehezedő aktuálpolitikai tilalmak fellazítása, legújabbban pedig a pluralitás igényének elismerése a választási rendszer keretében. (Ez utóbbira lejjebb még visszatérek.) Magyarországon néhány éve olyan könyvek és tanulmányok jelennek meg, amelyekre tíz éve még gondolni is képtelenség lett volna.¹ A filmművészet egy része is ráállt – ráállhatott – a társadalomkritikára. Két vagy három vonatkozásban a „dialógus” hivatalosan vallott programmá vált: dialógus indult pl. az emigrációval (gondolok itt az anyanyelvi konferenciákra, de még sok minden másra is²) és másképp ugyan, de erről esik szó az ún. „társadalmi érdekekkel” kapcsolatban is, amelyeket a pártállam hol a Hazafias Népfront, hol egyes szakmai szervezetek révén³ most már nemcsak „felismerni”, hanem – az újabban elterjedt szóhasználattal élve – „ütköztetni” (?) is kíván. Csak mellékesen említem, hogy 1984-ben a magyar államfilozófusok buzgó párbeszédbe kezdtek a keresztény teológusokkal, különösen a külföldiekkel⁴. A civilizációt fenyegető veszélyek közös tudata fontosabbnak nyilvánított, mint a marxizmus és az istenhit közötti filozófiai szakadék: kiderült, hogy még e szakadék fölött is lehet „a közös feltevéseket” kutatni.

Ezekkel a – részben újkeletű, de részint már a hatvanas-hetvenes évekre visszanyúló – türelmi jelekkel szemben áll a szervezett ellenzékiég minden formájának változatlanul eltökélt és módszeres üldözése⁵. Igaz, hogy

az elmúlt években a módszerek finomodtak: szellemi büntettért jóideje senki sem ül börtönben, s egészben véve a hatóságok inkább lehetetleníteni mint megtorolni igyekeznek az ellenzéki tevékenységet⁶. A szocialista rendszer foglalkoztatási viszonyai és a magyar társadalom évtizedes beidegzettségei, sajnos, olyanok, hogy ez a megelőzési módszer legalábbis hatásosan elszigeteli (ha teljesen meg nem szünteti is) a nyílt ellenzékiiséget. Ennél többet azonban nem ér el, s a helyzet egyik paradox vonása, hogy miközben a szervezett ellenzékiiség alig fejlődik vagy éppenséggel stagnál, a spontán elégedetlenség még közéleti síkon is mind szélesebb hullámokat ver: a régi „Mozgó Világ” felszámolása ellen az egyetemi fiatalság százai vagy ezrei tiltakoztak, a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer katasztrofális terve pedig oly méretű társadalmi ellenállást váltott ki, aminőre 1956 óta nem volt példa. A kormányzat ezekre úgy reagált, mint aki tudja, ilyen közvéleményhullámok ellen a pusztá megtorlás hatástalan.

Az emigráció higgadtabb megítélése ellenére arról sincsen szó, hogy a külföldi magyarság körében jelentkező aktuális politikai gondolatokat – akár a legnyugodtabban, legtárgyilagosabban, legszakszerűbben megfogalmazottakat is – beengedjék a határokon. A magyar hatóság a dialógus fölött kegyúri jogot gyakorol, s továbbra is „felforgatónak” tekint minden független szellemű – vagyis a párthatalmat kívülről szemlélő – elmélkedést⁷.

A helyzet mérlege tehát bizonytalan, de a hol erre, hol arra húzó jelek görbe vonala inkább óvatosságra int. Végső soron a reform hivatalos irodalmából is ez a következtetés vonható le: nincsen jele annak, hogy a kormányzat többre készülne, mint apróbb-nagyobb igazgatási reformokra, hogy hozzá akarna nyúlni a társadalmilag jól bevált – ámbár gazdaságilag rosszul működő – adminisztratív-hatalmi szerkezethez.

A hetvenes évek vége óta jelentkező új problémák tehát minden valószínűség szerint megoldatlanul maradnak. Mélyreható reformok nem várhatók sem a gazdaságban, sem a hatalomszervezés síkján. Magyarország, amely az elmúlt másfél-két évtizedben talán a legtöbbet újíttott a szovjet világ országai közül, s ezért — nem is érdemtelenül — a legjobb „helyezést” kapta, most lassan, de biztosan süllyed bele a kommunista gazdaságokat jellemző tehetetlenségi válságba. Melynek gazdasági (élet-nívó) következményeivel szemben a hatvanas évek óta kikísérletezett társadalmi leszerelő-megbékítő technikák aligha fognak hatásosak maradni. Sietek aláhúzni, hogy ezt az előjósítást nem a kívánság vezeti, hanem az adottságok szenvtelen mérlegelése. A magyar társadalom politikai reagálóképességét tekintve egy tartós rosszabbodás mindennek mondható, csak kívánatosnak nem.

Mivel magyarázható a magyar politikai vezetés reformpotenciáljának ez a kiapadása?

Az okok egy része oly ismert, hogy kár volna róluk hosszabban beszélni. A mozgásképtelenség mögött elsősorban *félelem* húzódik meg: félelem az előre nem látott belső következményektől, s attól, hogy mit szól az egészhez Moszkva? Nem tudom elemezni, hogy ez a két félelem mennyire jogos, de azt nem lehet tagadni, hogy *valamelyest* mindkettő jogos. Minden reform, még a legcsekélyebb is, kockára teszi a dolgok kialakult rendjét, belső egyensúlyát, s e kockázatot csak részben enyhíti, hogy a magyar politikai adottságok mellett a helyzet „kontroll alatt tartható”. De végülis ki más lehetne illetékesebb annak megítélésére, hogy teherbíróan stabil-e a rendszer, mint azok, akik igazgatják? Ami mármost a szovjet hozzájárulást — s még pontosabban: a szovjet engedélyezési procedúrákat — illeti, erről még kevesebbet tudunk, mint a belső egyensúly rejtett gyengeségeiről. A közfelfogás — nemcsak a magyarországi — úgy véli, hogy a szovjet póráz szoros, de hogy *épp most*

milyen szoros, ezt megint csak az érdekeltek – adott esetben a Moszkvával tárgyaló magyar vezetők – tudják a legjobban. Persze az is lehet, hogy óvatosságból eltúlozzák a szovjet nem-tetszésből eredő veszélyt. Kádár Jánosnak 1956 óta egyfolytában követett elve az, hogy nem szabad riasztgatni az alvó oroszánt; hogy ebből milyen elpuskázott lehetőségek származtak, azt soha nem fogjuk tudni.

Van azonban a magyar immobilizmusnak egy ritkábban emlegetett oka is, amelyet már csak azért is érdemes aláhúzni, mert szorosan összefügg a „dialógus” témakörével. Ez az ok első megközelítésben a politikai fantázia szegénységének volna nevezhető, közelebbi elemzésben azonban a leninista államszervezés alapelveihez vezet el bennünket. A leninizmus, amelyet legjobb tudomásom szerint a Magyarországot kormányzó állampárt nem adott föl, olyan lehatárolt rendszer, amely igazi politikai dialógusra nem ad lehetőséget. A leninista „dialógus” – amennyiben a szó használata itt egyáltalában jogos – egyoldalú: nem engedi meg a kormányzata alá került társadalomnak, hogy politikai-államszervezési óhajairól szabadon szóljon, legfeljebb ahhoz járul hozzá, hogy az ő (mármint a hatalom) részéről jövő indítványokhoz hébe-hóba, s akkor is csak az előírt keretek között, *hozzászóljon*. Egyoldalú ez a dialógus továbbá azért, mert mindig azzal a hátsógondolattal folyik, hogy az ellenfél majd „jobb belátásra tér”, magyarul: enged. Arról, hogy a politikai döntésekre a szűkebb hatalmi központon kívüli tényezők is befolyást gyakorolhatnának, nincsen szó. Ezért üres beszéd minden „szövetségi politika”, s még díszletnek sem komoly az ún. Népfrent.

Ugyanebből az okból fogadta a magyar közvélemény igen-igen szkeptikusan a választási törvény legutóbbi módosítását, azt, amely a helyi jelöltségek kötelező pluralitását írja elő. Ez az intézkedés *talán* lehetővé teszi a

jövőben, hogy a jelöltek közé becsússzék egy-két, a káderfegyelemnek kevésbé alávetett, tehát érdekképviseletre valamivel alkalmasabb személy, de még ez sem igazán valószínű. A legtöbb, amire számítani lehet, hogy a jelöltségek kötelező megduplázását kihasználva a választók egy-két helyen kilövik a leghivatalosabb jelöltet, vagy legalábbis nagyobb számban kifejezik ellenszenvüket az illető iránt⁸. Ezzel aztán véget is ér a játék, ugyanis előzetes összehangolódásra – pláne különböző választókerületek között – sem a törvény, sem a párturalmi gyakorlat nem ad módot. Még kevésbé arra, hogy jelölt-jelöltek független programmal lépjenek föl: aki labdába akar rúgni, annak előre el kell fogadnia a Népfront programját, vagyis a pártirányítást. Ilyen módon sem a kisebbségi vélemények nem juthatnak kifejezésre, sem a közakarat szabad alakulásának az a nélkülözhetetlen feltétele nem valósulhat meg, hogy a politika színterén *eltérő programok* ütközzenek össze. Pedig választásról a szó valódi értelmében, de még dialógusról is, ilyen körülmények között lehetne csak beszélni.

Az elmúlt évek politikai gyakorlatából ítélve arra sem lehet számítani, hogy a kormányzat az ún. ellenzékkel, azaz a nyíltan bírálókkal fog párbeszédbe ereszkedni. A néhány éve elszaporodott független sajtókiadványokat (*Beszélő*, *Hírmondó*) a pártvezetők valószínűleg figyelmesen olvassák, de csak abban a bizonyos leninista szelvényben, amely az „ellenség” szavaiban nem az értelmet, még kevésbé a kapcsolódó pontokat, hanem a kiaknázható gyengeségeket fürkészi. A *Beszélő* szerkesztőinek megfontolt és mérsékelt reformprogramját⁹ hivatalos oldalról teljes hallgatás fogadta. Vagy pontosabban: rituális párthatározatok arról, hogy ellenséges kritikusra nincsen szükség. A leninizmus emlőin nevelkedett uralkodókasznak nem kell független beszélőpartner.

Magyaráznak nem meggyőző, amit erről oly sokan gondolnak, vagyis hogy az ellenzékiek kevesen vannak,

gyengék és elszigeteltek, tehát ne is csodálkozzanak azon, hogy nem veszi őket komolyan a Hatalom. Lengyelországban ugyanis az ellenzék egy fél országot vagy annál is többet tud maga mögött, mégsem nyerte el (eddig) az intézményes elismerést. Sajnos, de való, hogy a leninista párturalomnak semmi körülmények között nem kell tárgyalópartner: sem ott, ahol erős, sem ott, ahol gyenge. A szovjet felügyelet ezt biztosítja. Párturalkodóinkat nem érdekli, nincsenek-e kritikusaikkal „közös feltevéseik” (például olyanok, amelyek az ország helyzetére vagy szükségleteire vonatkoznak). Mintha éppen attól rettegnének, hogy a közös feltevésekből *más* következtetéseket is le lehet vonni. (A teológiára ez ugyá látszik újabban nem vonatkozik.)

A dialógus lehetetlensége természetesen ferde helyzetbe hozza a mérsékelt kritika híveit. Mire jó önmérsékletet prédikálni, posszibilis javaslatokkal előhozakodni, ha ezeknek semmi visszhangjuk nincsen? Úgy tűnik, hogy 1984-ben pontosan ez a *Beszélő* körül csoportosuló, embrionális magyar ellenzék dilemmája, mint ahogy ez a nevezett folyóirat két év óta folyó nyilvános vitájából kitűnik¹⁰. Sokan úgy vélik, hogy dialógust keresni a Hatalommal: értelmetlen, sőt visszás, amennyiben a lehetséges síkján mozgó kritikus végülis a hatalom sűgójának tűnik. A vita elindítója, Kis János, aki egyszersmind a *Beszélő* vezető szerkesztője is, más véleményen van; helyzetelemzése szerint¹¹ Magyarországon még mindig van létjogosultsága szerény és körülhatárolt reformprogramnak.

Ezt a vitát „az élet” fogja eldönteni. A helyzet kulcsa azonban továbbra is a hatalom élén állók kezében van. Csodás átváltozásukra nem lehet számítani, de arra talán igen, hogy a válság nyomása eddigi politikájuk folytatására, vagyis a *hallgatólagos egyezkedés további lehetőségeinek keresésére* fogja sarkallni őket. Ha ugyan van még erre tér...

K. P.

JEGYZETEK

1. Ide sorolnám például a második világháború magyar kormánypolitikájára vagy az 1945 utáni koalíciós kormányzat felszámolására vonatkozó dokumentumok közlését.
2. Így pl. külföldön élő, korábban kiátkozott szerzők magyarországi megjelentetésére, a külföldi neves magyar szakemberek rendszeres meghívására, sőt konferenciákra való szerepeltetésére; ide tartoznak Huszár Tibor tárgyilagos hangú „beszélgetései” is a magyar politikai emigráció jelességeivel, amelyek nemrégiben könyvalakban is napvilágot láttak.
3. A Hazafias Népfrontra kiosztott érdekfeltáró és dialogizáló szerepet az intézmény főtitkára, Pozsgay Imre, nagy meggyőződéssel képviseli, mint ez beszédeiből és cikkeiből kitűnik. A szakmai szervezetek kérdésére – ti. arra, hogy milyen mértékben van módjuk érdekképviseleti funkciót ellátni – ehelyütt nem tudok bővebben kitérni. Lásd erről sorozatunk 11. számában írott tanulmányomat, különösen a 147–149. oldalon írottakat.
4. Gondolok itt „Az ember felelőssége a mai világban” c. világnézeti konferenciára, amelyet 1984 februárjában rendezett a Magyar Tudományos Akadémia filozófiai intézete.
5. Jó áttekintést nyújt erről Kasza László cikke az Irodalmi Ujság 1984/3. számában.
6. Lásd erről alább a 246. oldalon közölt szöveget („A független sajtó és a magyar hatóságok”).
7. Ez vonatkozik sorozatunkra is, amelyet sem az országba szabadon bevinni, sem ott normálisan (pl. postai előfizetéssel) megszerezni nem lehet.
8. De ez az illető nem lehet országos vezető, az utóbbiak ui. külön védett listán indulnak, minden ellenjelöltség nélkül.
9. Lásd Magyar Füzetek, 13. szám, 4–17. old.
10. A vitát Kis János indította el a *Beszélő* 3. számában írott cikkével és ugyancsak ő foglalta össze a folyóirat 9. számában. A közbeeső számok mintegy húsz hozzászólásnak adtak helyet. A vita egy részét ismertettük sorozatunk 12. számában (113–125. old.).
11. *Beszélő*, 9. szám.